

Az írás funkciói

Tematika: vallásos funkciójú szövegek (szent levelek); mágikus funkciójú szövegek (gyógyítás, jóslás, a gazdaság, az időjárás mágiája; az ördögszövetség; a garabonciás, a táltos, a halál, a boszorkány könyve; a mágusok); jogi funkciójú szövegek (az írás tekintélye, az okiratok hitelesítése; a kézjegy, az aláírás; szerződések, körözvények); a gazdasági funkciójú szövegek (gazdasági szerződések, az ökonomikus gazdálkodás személyes dokumentumai, tudománynépszerűsítés); az írás a rítusokban (a szöveg szerkesztése, előadása, szétosztása az emberélet fordulóin, a jeles napi szokások szertartásaiban); a térszervező írás; az esztétikai funkciójú írás (bútorok, épületek, viseletdarabok feliratai); írás és emlékezet.

Az írásban, az írott szövegek használatában érvényesülő habitusok eltérő társadalmi mentalitásokat tesznek láthatóvá. A kora újkori magyar kalendáriumi bejegyzéseket vizsgáló szerző írja: „A mentális világ feltárása a bejegyzéseken keresztül beláthatóvá teszi olyan mentalitások (*mentalité*), mint például a félelem (*la peur*) vagy a biztonságérzet (*le sentiment de sécurité*), a hiedelemrendszer, a kegyességgyakorlás korai újkori működését” (Tóth Zs. 2006: 419). Az alábbiakban az írásban rejlő lehetőségeket, az írás felhasználásának formáit tekintjük át.

Vallásos funkciójú szövegek. A vallásos tárgyú szövegek és könyvek a vallásos élmény megélését, a vallásos ismeretek birtokbavételét, a vallásos igények kielégítését tették lehetővé. Az alfabetizáció terjedése magával hozza a vallásos irodalom olvasásának intenzívvé válását. Az élettérben megnő a vallásos funkciójú szövegek száma (házi áldás, vallásos tárgyú szöveges falvédő, vésett, nyomtatott vallásos mottók, feliratok). A vallásos ponyvairodalom, a kéziratos imagyűjtemények a personalizált vallásos élet alapját képezik. A személyes élmények megörökítése a margináliák, kéziratos füzetek, naplók formájában állandósul.

A szent levelek a ponyvairodalom termékei, nyomtatványok vagy kéziratos másolatok formájában terjednek. A szent levél a 19. században a német nyelvterületen terjedt el *Himmelsbrief* néven. Természetfeletti eredetűnek állítja magát, naiv, laikus megfogalmazásban vallásos ismereteket forgalmaz, vallásos előírások betartására ösztönöz, bűnbocsánatot helyez kilátásba. A magyar ponyvairodalom a 19. század végén, a 20. század elején hozta forgalomba az égi levelek különböző típusait (*Szent levél*, *Csodálatos kép*, *Szent betűk*, *A hét mennyei szent zárak imádsága*, *Tóbiás áldása*). A szakirodalom által számontartott adatokat Lengyel Ágnes összesítette (Lengyel Á. 1999: 162–163). O. Nagy Gábor, majd nyomán haladva Ujváry Zoltán mutatta be a vallásosságot parodizáló szent levél típusát, *Czenkné históriáját*. A meghalt személy barátjának tett fogadalmát teljesíti, amikor versbe foglalja a túlvilágon tett megfigyeléseit. A szövegtípus a felvilágosodás korától kezdődően a kollégiumi irodalom részét képezte (O. Nagy G. 1941: 228, Ujváry Z. 1980d: 493, Molnár A. 1986: 441).

A szent levél használatának különböző módjai ismertek. Molnár Ambrus tudósít a levelek gyülekezeti alkalmakon való olvasásáról. Hatását növeli a másolása, másolatban való terjesztése (Molnár A. 1986: 423–427, Bartha E. 1987). Silling István imaként való

használatát adatolta (Silling I. 1992). Olvasása, másolása, elmondása által a levél a szakrális kommunikáció részét képezi. Inczeffi Géza, majd ismételtén Jung Károly a szövegtípust az „örszerek” között helyezte el. A ponyvakiadvány vagy annak kéziratos másolata olvasással vagy pusztá jelenléte által mágius erőt aktivizál, golyótól, betegségtől és bajtól véd (Inczeffi G. 1942, Jung K. 1983, 1994, 1994a).

Mágikus funkciójú szövegek. Az írás az ókortól napjainkig megőrizte mágikus funkcióját. A szöveg a szemantikai jelentésének, eredetének, elkészítési módjának és körülményeinek, elkészítőjének vagy viselőjének tulajdoníthatóan transzcendens lényeket vagy személytelen varázserőt aktivizál.

Az írott szöveg előállítását sajátos feltételekhez kötődik. A feltételek között szerepel a kiemelkedő időpont (vízkereszt, András, Luca napja), a helyszín, az írásra használt felület (növényi levél, ajtófélfá, ház fala, kapu), az írószer (szentelt kréta, vér), a betűk színe (piros), a példányszám (hét, kilenc), az írott szöveg beszerzése (megrendelés, megvásárlás, a madár általi kiválasztás, másolás), az írást végrehajtó személy státusa (pap, szerzetes, boszorkány, garabonciás, szülő, nagylány), állapota (fedetlen fej). A mágikus szöveg alkalmazása a passzív olvasás vagy analfabéta olvasás kategóriájába tartozik. Olykor szükséges a szöveg fennhangon való felolvasása, máskor azonban pusztá birtoklása vagy viselése, lemásolása, sokszorosítása teszi hatásossá. Az olvasás sajátos formája a szöveg fordított irányban való olvasása. Akárcsak megalkotása, alkalmazása is sajátos helyzetben, sajátos körülmények között történik (gombócban való megfőzése, tűzbe vetés, betegség, háború, veszélyhelyzet, sajátos munkavégzés esetén). A különböző feliratok emblemaként kerülnek fel a bejárati kapura, a lakóház falára.

Az óvó amuletteket az ember magával hordozza. Az erőt aktivizálhatja a betűk számértéke (abraxasgemmák), a szentek neve, a szent könyvből vett idézet vagy a sugalmazott szöveg. Máskor a szöveg érthetetlen volta miatt felel meg a célnak (konvencionális jelek, idegen nyelvű szöveg). Az írással való varázslás a vallásos gyakorlatban, a gyógyításban és a boszorkánykodásban egyaránt megtalálható. Az írott szöveg speciális (örszerek, csinálmányok, szakrális, templomi tárgyak és írások), vagy személyes tárgyegyüttes (családi tulajdon; garabonciás, boszorkány tulajdona) része. Használata sajátos következménnyel jár (a betegség megszűnése, az ellenség távoltartása, a biztonság megteremtése, a munkavégzés eredményessége).

Az írott szövegek középkori mágikus funkcióját Szerb Antal foglalta össze: „Ebben az időben a konkrét könyv és szellemi tartalma valami mágikus egységet alkotott még, minden könyv egy kissé varázseszköz is volt. Sokszor olyan hatása volt a könyvnek, mint egy ereklyének. Írott imádságokat amulett formájában magukon hordoztak, mint ma is keleten. A mi Thewrewk-kódexünk is tartalmaz egy imádságot: aki magán hordozza, »sem szénben, sem hadban, sem vízben el nem vész«, mérges állat nem árthat neki, és nem kerül majd poklokra a lelke. Szent Bonifácus germánjai azért becsülték meg a nekik felolvasott szöveget, mert a szent díszes aranyozású könyvből olvasta fel. Kálmán király »könyves« jelzője sokat sejtet abból a hatalmi misztikumból, ami a könyvet övezte”

(Szerb A. 1978: 56). László Gyula az írás tiszteletének kialakulását az analfabetizmussal hozta összefüggésbe. „Az első, ami szembetűnik, hogy a nemrég még írástudatlan népünknel az írás még ma sem vesztette el varázslat színezetét. A tanult ember számára ez már érthetetlen, mert évezredek óta él az írásbeliséggel s az írás kezdeti mágiája elkopott benne. Népünk jóideig mint érthetetlen tudományt nézte a könyvet s az írást, s mikor végül a rendszeres iskoláztatással hatalmába kerítette, elsősorban ő került igézete alá, mert helyzeténél fogva nem a városi írásbeliség fokán vette tudomásul, hanem egy jóval régebbi értelmezésben” (László Gy. 1943: 89). Alfabetizáció-történeti munkájában Tóth István György is hasonló következtetést vont le. A boszorkányvallomások ismétlődő motívuma a kezében könyvvel megjelenő ördög. „Az írásnak és a könyvnek varázslatos ereje volt azok számára, akik nem tudtak olvasni” – írta a szerző. Mikor a 18. században az írás általánosan elterjedt, a kézírásos és nyomtatott szövegek majdnem minden házba bekerültek, az írástudatlan parasztok még mindig ördögös erejűnek, ördögi eredetűnek vélték (Tóth I. Gy. 1996: 116).

A 17. század közepén, a török hódoltság déli részére a bosnyák papok bűvös erejű írásokat és könyveket küldtek maguk helyett. Az analfabéta hívek számára a titokzatos írás a kiszolgáltatott szentséget helyettesítette. Ekkori (1650 körüli) plébánosi feljegyzés szerint a fráterek „úgy esketnek, hogy csak egy könyvecskét küldenek [maguk helyett], bármiféle legyen is az, amelyet az éjjel a jegyepár a vánkosa alá tesz, és ez a bizonyosság arról, hogy összeeskette őket, ha erről a török vizsgálatot tartana” (idézi Tóth I. Gy. 1996: 115). A ferences szerzetesek golyótól óvó írásokat is terjesztettek (Tóth I. Gy. 1996: 115). E gyakorlat korábbi korok mágikus művészetére, varázskönyveire vezethető vissza, amelyek „égi leveleket” és mágikus karaktereket tartalmazó cédulákat ajánlottak, előbb a szűrő- és vágó fegyverek, majd a golyó ellen (Biedermann 1989: 292–293). Az égi eredetű levélbe vetett hit a két világháború idején, majd Jugoszláviában az 1989-90-es évek zavargásai idején újraéledt. Hasonló, nyomtatott vagy kézzel másolt szövegeket a szülő nő testére is tettek (Jung K. 1994, 1994a). Ugyanilyen funkciójú a Törökbecsén előbukkant áldás-szöveg (*Tóbiás áldása*). A ponyvanyomtatvány, egy vésett betűcsoportot tartalmazó faragott fakereszt egy halott állának felkötésére szolgált kendőbe volt kötve. Eredetileg az első világháborúban egy katonát védett a golyótól. Azóta, a legutóbbi évekig, törvényszéki tárgyalásokon használták az ellenfél elnémitása végett (Jung 1994b). A 18. században Dalmáciában a mohamedánok *zapist* tettek a kalapjukba és a tehének szarvára. A papírdarabkára a keresztény papok szentek nevét írták, s a talizmán a viselőjét megvédte a bajoktól (P. Burke 1991: 74).

Gonoszlelő szándékkal helyeztek bibliát, énekes vagy imakönyvet a csecsemő feje alá. Magyarpalatkán, biblia hiányában papírra írott imádság védte a gyermeket: „Régebb nem vót annyi könyv. S azér aztán hamar elvett egy papírust, s ráírt valamit, s aztán odatette a feje alá. [...] Valami imádságot. Úgy két-három sorba írt. [...] Miko vótak imádságos könyvek, mindig mondta édesanyám, na ezt tartásátok ott. Hogy tegyem a gyermekeknek a feje alá.” (Juhos Anna, sz. 1935. Saját gyűjtés.) Göcsejben is olvasó vagy imádságos könyv került a csecsemő feje alá (Gönczi F. 1906: 50). Privigyé vidé-

kén imádságos könyvet tartottak a kisgyerek párnája alatt (Sztancsek J. 1908: 101). Egy mezőtóháti történetben az imádságos könyv nélkül magára hagyott csecsemőt az ördög a maga gyermekével cserélte ki (Keszeg V. 1999a: 326). A biblia a román ortodoxok körében az utóbbi időkig megőrizte tekintélyét. Az erdélyi Mezőségen a közelmúltban a családi élet válsága, betegség, lopás esetén az ortodox paptól kértek segítséget. A baj megtudakolása fázisában a pap cirill betűs könyvet használt (Keszeg V. 1999a: 248, 249, 254, 260). A későbbi református lelkész, Nagy Ödön 1935-ben teológus diákként szörványgondozó missziós munkát készített elő, s ő maga is kiszállt Nagycégre. A hitéletét lelkész nélkül élő magyar házigazdája felfedte előtte a többségi lakosság véleményét a református vallásról. Román sorstársaik szerint a református hiten lévőek pogányok, mert papjainknak nincsenek a különböző ünnepeken felöltött különböző színű ruháik, a bibliát nemcsak a papoknak, hanem mindenkinek szabad olvasnia, a papoknak nincs nagy, aranszélű evangéliumuk, az igét egyszerű könyvből olvassák fel, a templomban nem használnak tömjént és nincsenek szentképek, a templomok és a házak tetején nincs az ördögtől és a rontástól megőrző kereszt, a harang nincs felszentelve jégvihar és villámcsapás ellen (Nagy Ö. 2001: 82–83). A Borsa-völgyi ortodox lakosság tolvajlás, állatok elhullása idején a paphoz fordult, hogy *furiszenyas* (átkos) könyvet olvasson. Egyesek meggyőződése szerint a papnak könyökölnie kellett, miközben az átkot olvasta. Ugyanakkor az átkot megrendelő személynek, vagy akár az egész családnak böjtölnie kellett. Az átok olvasása a tettest a kár megtérítésére kényszerítette, megbetegítette, akár halálát is okozta. Egy kidei gyógyító az átok olvasásával betegséget tudott okozni (Vajkai A. 1943: 25–26). Betegség esetén a Szent Antal ájtatosságot olvasták, s ezzel egyidőben böjtöt tartottak (Vajkai A. 1943: 42). Minden faluban gyógyító és ráolvasó könyvek forogtak közkézen, amiket búcsúkon, vásárokon szereztek be. Az egyik román nyelvű könyv a következő betegségekre és károsodásokra ajánlott ráolvasást: magzatvíz, kelés, székrekedés, gyomorfájás, ijedtség, igézés, tolvaj, vagyon megsemmisítése, álomkeltés, hosszas betegség, a gyermek egészsége, epilepszia, hidegrázás, fejfájás, derékfájás, seb, émelygés, megcsináltatás, farkasok, tejelvitel (Vajkai A. 1943: 73–79).

Vízkereszt napján a katolikus egyház megáldja híveinek házáat. Szendrey Zsigmond tudomása szerint a *GMB* feliratot szentelt krétával írták a ház bejárata fölé (Szendrey Zs. 1938: 35). A garai németek ezen a napon vizet és ételt szenteltek, a templomból hazatérve egy családtag írta az ajtóra a *G+M+B* betűket. A Marcali melletti Kéthelyen a pap a kántortanítóval és két kísérővel járta végig a települést. A feliratot – fedetlen fejjel – a mester írta az ajtóra (Bálint S. 1989: 151, 156). Tordán az ajtóra írott *GMB* egy éven keresztül védelem nyújt a háznak. (Saját gyűjtés.) Bácskában az új ház falára szentelt krétával *b* betűt írtak, melléje keresztet rajzoltak, hogy a boszorkányok elkerüljék az épületet (Szendrey Zs.–Szendrey Á. 1940: 205). Ugyancsak amulett szerepét tölti be a lakás falára akasztott házi áldás, a faragott vagy festett mottó, idézet, jelszó, akárcsak a vallásos feliratot tartalmazó falvédő (*Istennek angyalai/ Őrizzétek álmainkat; Szt. Antal szegények segítője/ Könyörögj érettünk*. Mezőség). A gerendafelirat, az emlékeztető

funkció mellett, szintén Isten áldását kéri a házra. Hasonló szerepet játszanak a székelly kapufeliratok:

Béke a bejövőkre, áldás a kimenőkre.

Békesség a bemenőnek.

Erős várunk nekünk az Isten (Szováta. Márton B. 1999).

A betegség távoltartása céljából az ajtóra megtévesztő felirat került. Aranyosszéki gyűjtésében Jankó János örökölte meg az alábbi eljárást: „Hideglelés ellen felírják az ajtó félfájára kívülről ezt: »Menj el, hideg, István (vagy ahogyan a beteget hívják) nincs itthon« (Jankó J. 1893: 252). A szokás ismert volt a palócok körében is: „Hideglelés ellen legjobb, ha az ember ceruzával vagy szentelt krétával az ajtó belső részére e két szót írja: »nincs itthon«; akkor a hideglelés soha sem jó az illetőre” (Istvánffy Gy. 1894: 191). Az eljárást Szatmár megyében is gyakorolták: „Ha valakit kilel a hideg, az ajtóra kell írni, hogy nincs itthon pld. Kati” (Verebélyi K. 1998: 235). Tolna megyében a náthás ember ezt írta a falra: „Nátha van eladó, ingyen kapható!” Vagy: „Nátha van eladó, vegye meg az olvasó.” A betegség az olvasóra ragadt rá (Verebélyi K. 1998: 155, 209, 248). A Borsa-völgyében a hideglelés beteg nyakába papírlapot kötöttek, s azt kilenc napig viselte (Vajkai A. 1943: 48). Veszprém megyéből, a 18. századból származó előírás szerint a nők és a gyümölcsfák terméketlenségén a következőképpen lehetett segíteni: „Ird olomra vagy forgácsra ezen Jéket G.B.C.B.R.E.A.E.G.O.U.E.D” (Vajkai A. 1941). A boszorkányok varázslásaiban több helyzetben szerepelt a varázscédula. Egy Vas megyei boszorkány a perirat szerint „oly írást tudott, ha dühös kutya valakit megmárt, azon írást nyakára kötötte, azon harapás nem ártott neki.” Egy 1772-es Pozsony megyei boszorkányperen pedig a boszorkány három cédulát mutatott fel, „olyan cédula, hogy sok vaja legyen, akinél vagyon” (idézi Tóth I. Gy. 1996: 115–116). 2007-ben egy, a temetést követő házszenelés (*feştanie*) keretében az ortodox lelkész szentelt gyertyával betűket írt a falra, a halott szellemének a házból való eltávolítása végett (Mezőség. Saját gyűjtés).

Mágikus ereje volt a vérrel való aláírásnak: „Ha valaki éjféle misére felvág egy eret a kezén és aláír a vérrel egy bankót, az a bankó szerintük nem fogy el soha, mert ha elkölti is, visszajön hozzá” (Veszprém m. Verebélyi K. 1998: 82). A lányok sajátos eljárással biztosították a legény hűségét: „A leány hajszával varrja be a nevét a legény ruhájába észrevétlenül, s a lányt szeretni fogja a legény” (Tolna m. Verebélyi K. 1998: 40).

A törzsi társadalmak tetoválása betegséget megelőző szereppel is bírt.

Az ördögökkel kötött szerződésnek, az alvilág lényeit megidéző szertartásoknak fontos része volt az írás. Az ördög maga is rendelkezett a fekete könyvvel, amelyet aláírásával tett személyes tulajdonává (K. Seligmann 1997: 155). A francia kisváros, Loudun kolostorába az 1620-as években egy Urbain Grandier nevű pap érkezett. Elvetemült voltának bizonyítéka a Luciferrel kötött szerződése, amelyen az ő nevén kívül Lucifer, Belzebub, Sátán, Leviathán és Asztarót aláírása szerepelt. A kolostorban való tartózkodása idején ördögök szállták meg az apácákat. Nagy erőfeszítések árán sikerült őket kiűzni a templomból. Az eltávolításukra vállalkozó atyák többször szerződést íratnak alá velük, hogy eltávoznak, s az apácákat békében hagyják. A kényszer hatására a héber mitológia

gonosz, gyilkos szelleme, Azmodeus a következőket nyilatkozta: „Megígérem, hogy amikor elhagyom e teremtményt, egy tí hosszúságú nyílást vágok a szíve alatt, s ez a vágás áthatítja ingét, mellényét és ruháját, melyek véresek lesznek. És megígérem, hogy holnap, május 20-án, szombaton délután öt óraker Gresil és Amand démonok ugyanilyen nyílást vágnak, csak kicsit keskenyebbet – és igazolom Leviathan, Behemót, Beherie és kíséretük ígérését, miszerint amikor távoznak, aláírják a Szent Kereszt templom anyakönyvét! Adatott 1629. május 19-én. Aláírás: Azmodeus.” Az ördögöket a kolostorba beengedő Grandier-t 1634. június 30-án megégették. Az ördög által aláírt nyilatkozat a párizsi Nemzeti Könyvtár egyik ritkasága (K. Seligmann 1997: 158).

A mágikus erővel rendelkező varázslók fekete könyvből szereztek meg tudásukat. Az ördögöket, a halottak szellemét idéző szertartásaikban az írás, az írásban megkötött szerződés is szerepet játszott. Cédulákra vagy a földre különböző eljárással varázsigét, -szavakat, neveket, kívánságokat jegyezték (K. Seligmann 1997: 189–196). Cornelius Agrippa a 16. század elején írta meg az *Occulta Philosophia* című munkáját, amelyben kora titkos tudományait tekintette át és foglalta össze. A démonokkal való kapcsolattartás alapvető eszközének Agrippa is a varázskönyvet tartotta. A következőket írta róla: „Minden mágus, aki a démon segítségéhez folyamodik, bizonyos sajátos módon idézi meg őket. Különös könyv birtokában van, mindenek előtt, melyet a szellemek könyvének hívnak; ez szentelt könyv. Ebben foglaltatnak a szellemek nevei, mindazokkal a varázsszavakkal, melyekkel a mágus engedelmisségre bírhatja őket. A könyv papírosa tiszta anyagból készült, melyet előzőleg semmi másra nem használtak. A könyv baloldalán a szellemek képeit látjuk, jobb oldalán bizonyos ábrák, esküformák láthatók, melyek segítségével a szellemeket engedékenységre bírhatjuk.

Fel van jegyezve benne a szellem neve, rangja, melyet a szellemvilágban viselt, s hivatása, azaz szerepköre. Egyesek az ábrát vagy a képet elhagyják, de jobb ha megtartjuk mindegyiket, mert a hatás így lényegesen biztosabb. Az idézésnél nem szabad megfélemleni arról, hogy a szellemnek melyik hely, melyik időpont, melyik óra van kijelölve. A könyvet gondosan kezeljük és gondosan el is zárjuk, mert az idézőnek nem válnék előnyére, ha más is kinyitná. A könyv hatásossága is csökken minden profán alkalmazásnál, sőt ha az idézőnek szennyes a fantáziája, varázssereje tökéletesen el is veszhet. A könyvet különféle módon szentesíthetjük. Miután megidézttük azokat a szellemeket, melyeknek a neve a könyvben fel van tüntetve, magát a könyvet a varázskörön kívül egy háromszögbe helyezük. [...] Utána felolvassuk azokat az idézéseket, melyek az egyes szellemeket kényszeríthetik és arra bírják rá, hogy egyenként érintsék meg a körön kívül háromszögben fekvő könyvet, mégpedig azon a helyen, ahol a képek szerepelnek. Ezek után újból bezárjuk, és a szellemeket elbocsátjuk. [...]

Hogyha a mágus használni akarja a varázskönyvet, válasszon ki tiszta, derűs napot, álljon affelé az égtáj felé, ahol a szellem lakik. A szellem megjelenik, hogyha a könyvben lévő varázsszavakat és a nevét felolvasták. Csak igen szükséges esetben vegyünk igénybe a könyv végén levő ígéreteket. Miután a szellem teljesítette a mágus kívánságát, újból elbocsáthatjuk” (Fónagy I. 1999: 403). A wittenbergi származású Johannes Faust mestere

volt a tudós mágiának. Szerződést kötött az ördöggel, s ezt vérével írta alá. A szerződésben ez állt: „Én, Johannes Faust doktor, saját kezemmel írott írással elismerem, hogy: miután feltett szándékom volt az őselemek tanulmányozása, de azokkal a szellemi adományokkal, melyek osztályrészemül estek, ilyen nagy tudomány befogadására nem képes, s minthogy az emberektől segítséget hiába várnék, így jelen szellemet, ki magát Mefisztotelesznek nevezi, a pokol urának, a keleti hercegnek a szolgáját, aki hajlandó volt a kívánságomnak eleget tenni, arra kértem meg, hogy tanítson meg engem mindezekre a tudományokra, és ő mindezt meg is ígérte, hogy mindenben alázatosan és engedelmesen szolgálatomra lesz. Ezzel szemben én viszont arra köteleztem magam és azt ígértem, hogy a kelteztől számított huszonnegyedik év lejárta után átadom neki magam, testemben és lelkemben, hogy tehessen velem kénye-kedve szerint. Uralkodhasson rajtam, kormányozhasson, vezessen úgy és oda, ahová csak akar. Övé a testem, lelkem, húsom és vérem, és minden javam, melyet birtokolok az örökkévalóság jegyében. Minden élővel szembefordulok mostan, szembefordulok az égi seregekkel, mert így kell ennek lenni. Hitelesség okáért és a szerződés megerősítéséül saját kezemmel írtam ezt, saját testem vérével és saját agyammal, gondolataimmal, akaratom pecsételem és igazolom. Johann Faustus (s. k.) az elemek ismerője, a szellemek doktora” (Közli Fónagy I. 1999: 408–409).

Mágikus erejű írások birtokosa, az ördögökkel való cimborálás hírében állt a debreceni professzor, Hatvani István. Rimaszombaton született 1718-ban. Kecskeméten, Losoncon, Bázalben tanult. Lelkész, orvos, csillagász volt, 1749-től a debreceni kollégium mennyiségtan és bölcsélet tanára. 1786-ban hunyt el. Az alakjáról keringő híresztelések szerint fekete iskolát végzett, „öreg írást” (veszélyes tudást) ismert, fekete könyv volt birtokában. Éjszaka idején, fekete köpenybe burkolva halottakat, ördögöt idézett.¹ Dr. Herrmann Antal „egy magyar Faust”-ról tudósít. Jólétszi Cházár (Császár) András a 18–19. század fordulóján élt, a váci süketnéma intézet alapítója volt. „Rozsnyó környékén még ma is beszélnek – magam hallottam többektől –, hogy volt egy könyve Cházár Andrásnak, melynek erejével módjában állt az ördögöt idézni, hogy nehéz munkájában segítségére legyen, vagy hogy azt egészen elvégezze” (Herrmann A. 1903: 266). A boszorkányperek vallomásai szerint a boszorkánynak a szövetségkötés után, annak jeléül nevébe kellett jegyeznie az ördög könyvébe. Ha írást nem ismert, akkor vércseppét hullatta rá, vagy pedig az ujjából kiserkent vérrel az ördög maga örökítette meg új szövetségese nevét (Tóth I. Gy. 1996: 115).

Dömötör Sándor 1938-ban rövid közleményben tette szóvá a bűvös könyvre vonatkozó adatok összegyűjtetlenségét (Dömötör S. 1938: 429). A Veszprém megyei Öcs községből két történetet közöl: „1902-ben történt aratáskor. Amikor már pihentek az aratók, az öcsi réten a nagy nyárfa tövében egy idegen ember üldögélt. Az öreg béresek engem küldtek oda, hogy nézzem meg. Odamentem hozzá és láttam, hogy a külseje a következő volt: 25–30 éves, sovány, barnaképű, vállig érő hosszú hajjal, szarvasagancs bottal, hóna

¹ Feltételezhető, hogy az alakjához kötődő mondanokor a felvilágosodás korában született, babonaellenes szándékkal (Bán I.–Julow V. 1964: 13, 28–47).

alatt nagy könyvvel üldögélt a nagy nyárfa tövében. »Mit keres itt, bácsi?« – kérdeztem tőle, de nem volt rá semmi felelet, hanem felkelt és keresztülment torony iránt a petendi »Bors« erdőnek három vízáncon, amely két méter széles volt, anélkül, hogy a vizet kikerülte vagy átugrotta volna, simán haladt a jelzett irányban és eltűnt az erdőben.» „1912 nyarán járt a faluban egy koldus, akinek egy nagy vastag könyv volt a hóna alatt. Aludt-tejet kért egy helyen. Azt mondták neki, hogy nincsen. »Hej, hej – mondogatta –, tudtam, hogy nincs.« Kérdezték tőle, hogy honnan jön. »Messziről jövök« – mondotta, de nem mondta meg, hogy honnan. Azt mondta még, hogy »sietnem kell«, de nem mondta meg, hogy hova. A sok kérdezősködésre végre azt mondta: »Kapolcsi felső faluvégen van dolgom a gypű mellett, oda megyek. Ott van egy láda, azt minden esztendőben be kell takarnom, mert a szekerek folyton lejárják róla a földet.« Érdeklődtem utána, hogy mit jelent ez, magyarázza meg, de nem felelt, hanem azt kérdezte P. J.-től, hogy »ismeri-e a Szent János kutat?« Amikor azt hallotta, hogy igen, akkor azt mondta: »A Szent János kút mellett van egy út, az út mellett 8 öltre van egy domb, a domb alatt kincsek vannak, de még ahhoz közel más is van.« Ezzel többet nem szólt és elment. Ezen a jelzett helyen 10 évre rá egy nagy hársfát levágtak, amelynek bennmaradt tuskóját tudatlan pásztor-emberek meggyújtották és elégették. A fa hamvai között olvadt ezüst csomókat találtak. Ez a garabonciás 35–40 éves kinézésű, hosszú hajú és szakállas, fekete hosszúkabátot viselő ember volt, a hóna alatt rossz állapotban levő nagy, vastag könyvvel” (Dömötör S. 1938: 429–430). Csefkó Gyula egy agárdi (Fejér megyei) tudós pásztoemberről számolt be. Vissza tudta téríteni az ártó szándékkal küldött *veszett kutyát, küldött farkast*. Ha a nyáját küldött farkas támadta meg, a szüre ujjából elővette régi könyvét, abból olvasott, visszafele, s így visszaolvasta a gonoszok által küldött vadat (Csefkó Gy. 1926: 36). Szendrey Zsigmond a szalontai néphit táltosát mutatta be. 22 évesen tűnt el, 15 évet tanult. „Pirosbetűs könyvükből olvasva különben is tudnak: tüzet, jeget, vihart, ú.n. tátosszelet, vagy meleget támasztani” (Szendrey Zs. 1914: 316).

A garabonciás szintén könyvet használt. Foggal született, 13 iskolát végzett, vándoréletet folytatott. A könyvből olvasva hívta elő a vízben lakó sárkányt. Egy alkalommal a garabonciás egy szekerre kérezett fel. Elaludt, a szekeres pedig elvette a könyvét, elkezdett olvasni belőle. A szekér a levegőbe emelkedett. A garabonciás felébredt, s a könyv segítségével a szekeret visszatérítette a földre (Gönczi F. 1914: 174–175). Borsodi feljegyzés szerint a garabonciásnak „van olyan könyve, hogy abból leolvassa a felhőt az égről, kiolvassa a sárkánykigyót a lyukból, a tóból vagy a kútból, a kantárt a fejibe vágja, megnyergeli, ráül és úgy mennek a levegőben, mint a madár” (Istvánffy Gy. 1911: 298). A Hunyad megyei románok szerint titkos írásjeleket ismert, rejtélyes írásokat hordozott tarisznyájában a *salamonár* is. Téglás Gábor egy Kisküküllő megyei fiatalember szerencsés kimenetelű esetét közölte. 1868-ban érettségi vizsgára készült. A kellemes időt kihasználva a szabadban lapozgatta könyveit, s mormolta a megtanult anyagot. „A pár napi ott tartózkodás vége felé ugyanis egy délután hirtelen beborult az ég, s alig fél óra alatt óriás jégverés tönkre silányította a falu legnagyobb jövedelméül tekintett szőlőket. Jómagam a viharfelhők közeledtével eleinte tűnődve tekintgettem fel az égre, majd látva

a jégeső gyors közeledtét, futva menekültem házigazdámhoz, útközben sem mulasztván el a könyvnyitogatást, nem is álmodva, hogy ezzel milyen veszedelmes gyanú nyerhet tápot” (Téglás G. 1906: 359).

Az erdélyi Mezőségen a 20. század első felében megszokott látvány volt a mágiát gyakorló illuzionista, a *piritista*. Tudását varázskönyvből szerezte, s varázslat közben is ebből olvasott (Keszeg V. 1999a: 234).

Könyvvel járt a fekete köpenyes halál. Egy klézsei történet szerint „a nagymamám mesélte, hogy látta egyszer, hogy jár egy fekete köpenyes ember egy fekete könyvvel a falun. És akinek a háza előtt megáll, ott ír valamit, és reggel abból a házból meg kellett valakinek halni. Hát a nagymamám megleste, hogy nahát milyen ember, miféle. Hát meglátta, hogy annak a fekete köpenyesnek az egyik lába lóláb, a másik pedig libaláb. És elmondta többeknek a faluban, ez ki lehet ez az ember? És megállott a nagymamám kapuja előtt is, bírta őt es a könyvbe, másnap ő is meghótt, így történt” (Bosnyák S. 1980: 149).

A boszorkányok varázskönyv segítségével szabályozták az időjárást. Az alábbi szöveget Dömötör Tekla rögzítette 1981-ben: „Mikor jön a jégeső, olvasta a könyvet, akkor aztán elhárította. Visszafelé olvasott. Hát volt neki egy nagy könyv, valahol kapta. De abból csak ő tudott olvasni, más nem. Kigombolt mindent rajta, nem volt egy bog se, s akkor kezdte olvasni s akkor felhők bomlottak szét, s így ment el az eső” (Dömötör T. 1981: 116). Egy szegedi boszorkány bemutatásában megtaláljuk könyvének leírását is. A boszorkánnyá válni akaró személyt hét éjszaka folyamán különböző próbáknak vetik alá. Ezután „egy nagy és vastag könyvet, különböző kenőcsöket és hasonlókat kap. A könyv részben nyomtatott, részben pedig kézzel írott. Nyomtatva vannak mind azok az esetek, amelyek a boszorkány gyakorlatában előfordulhatnak és mely esetekben a boszorkány segélyét igénybe vehetik. Kézzel írottak a szerek – legnagyobbbrészt kenőcsök –, amelyek segítségével a boszorkány segíthet.” A könyvet holta után az öröklő, aki a kezét lefogja. Amennyiben viszont senki nem tart igényt a könyvre, akkor a koporsóba helyezik, holtteste mellé. A könyv illetéktelen használata veszélyt okozhat (Klein V. 1933: 68–69). Az Erdélyi Mezőségen a szájhagyományok arról van tudomása, hogy a boszorkányok varázskönyvből készültek a vizsgára (Keszeg V. 1999a: 88).

Vajkai Aurél mutatta be egy gyógyító tevékenységét. Unokaöccse szerint Megyesi József (1840–1927) nehézkesen olvasott. Javassá a szentkönyvek olvasása által vált. Betegeinek imákat fogalmazott és írt (Vajkai A. 1938).

A jövő megtudakolását szolgáló szokások egy része írott szöveget alkalmazott. A madár által kiválasztott „plánétás cédula” valamilyen bekövetkező eseményt jóslt meg. Egy mezőségi asszony a következőképpen idézte fel az ezzel kapcsolatos emlékét: „Ementem Ludasra s vannak azak a madarak, hogy húzzák a cédulákat. Mondam, húzzak egy cédulát én is magamnak. Ez kijött, hogy miko hány éves leszek, milyen nagy szerencsétlenség fogja érní az emberemet, úgy is vót, hogy olyan nagybeteg vót, majnem levágták a lábát, mind hittem és vártam, hogy jöjjen e az az idő s bé is teljesedett, pontosan úgy, ahogy vót

megírva a cédulábo. E is égettem a cédulát a tűzbe aztán.” (Mezőbodon, Szántó Erzsébet, sz. 1930. Saját gyűjtés.)

András, Luca vagy Szilveszter napján a lányok cédulára írott nevek segítségével tudakolták meg jövődöbelijük nevét. Szilveszter éjszakáján lisztből, zsemlekásából készítették gombócot, Mezőbodonban ezt káposztalevélbe göngyölték. A gombócba fiúnevet tartalmazó cédulát tettek. Ha a leány egyedül volt, három vagy hét gombócot gyúrt, s az elsőnek felbukkanó gombócot vette ki a vízből. Ha többen voltak, mindenki számára készítettek egy-egy gombócot, s azokat rendre vették ki a fazékból. (Saját gyűjtés.) Székelyföldváron a galuskákat szilveszter éjszakáján, 12 órakor tették a forró vízbe (Makkai E.–Nagy Ö. 1993: 36), akárcsak Magyardécsében. (Saját gyűjtés.) A jóslásra Borsod megyében Luca (Istvánffy Gy. 1911: 292), Modoron András és karácsony (Machay V. 1903: 259), Privigye vidékén karácsony estéjén került sor (Sztancsek J. 1909: 299). Magyarorszáton arra vigyáztak, hogy a gombócok egyszerre kerüljenek a vízbe. A galuskát Tordán is éjfélkor tették a fővő vízbe. Itt azonban a fiúk neve mellett más kívánságot is lehetett a cédulára írni. (A tordai adatok: Bornemissza Tiborné Finta Jolán, sz. 1905. Saját gyűjtés.) „Nyolc leánynevet írnak cédulákra, a 9-ikre pedig egy koporsót rajzolnak. A cédulákat lefekvés előtt a párna alá dugják. Álmából felébredve a leány kétízben megfordítja a párnát, s mindannyiszor tovább folytatja álmát. A harmadszori felébredéskor álmosan kihúzza egy cédulát. A ráírt nevű egyén lesz a férje, ha pedig a koporsót húzza ki, akkor abban az esztendőben meg fog halni” (Csittszentivány. Makkai E.–Nagy Ö. 1993: 149). A Beszterce megyei román lányok András napján hatágú csillagot vágtak papírból, a csillag minden sarkára egy férfinévét írtak. A csillagot a párnájuk alá helyezték. Ébredés után leszakították a csillag egyik sarkát. A papírdarabkán lévő név a jövődöbeli nevét jelezte előre (Filimon A. 1912: 346). A Hortobágy vidéki nagylány Luca napján 13 cédulát készített elő, 12-re fiúnevet írt, egyet pedig üresen hagyott. Minden reggel, ébredés után a tűzbe dobott egy-egy összehajtogatott cédulát. Az utolsó maradt lapot karácsony estéjén bontotta fel. Ha fiúnév szerepelt rajta, az lakodalmat jelentett, s egyúttal a vőlegény nevét is tudatta. Ha utolsó a felirat nélküli cédula maradt, a lánynak még egy évet pártában kellett várakoznia (Barna G. 1979: 125). „András napko tizenkét kicsi papírra ráírsz egy-egy fiúnevet. Béteszed a párna alá, s még teszel egy gagyát, egy kombinét és egy szelet pirított kenyeret. Aznap bötölsz. Másnaptól minden nap bédobsz egy papírt a tűzbe. Amelyik utoljára marad, ahhoz mész férhez, akinek a neve rajta van.” (Detrehemtelep, Fehér Erzsébet, sz. 1958. Saját gyűjtés.) A szokás mérai változata: „A szerető utáni kutatás egy másik módja az, hogy tizenhárom papírszeletet vesznek. Mind-egyikre egy-egy nevet írnak, összehajtogatják, jól összerázzák. Összerázás után egyik kézben tartva beleeresztgetik a tűzbe. Az utolsó megnézik. A rajta levő név a szeretőnek a neve” (Makkai E.–Nagy Ö. 1993: 97). A hegyközi Síteren a lányok ugyanígy gyakorolták a férjtudakolást (Makkai E.–Nagy Ö. 1993: 47). Szokás volt a cédulákat az éjféle misére elvinni, s az úrfelmutatáskor húzni egyet közülük (Wlislockiné Dörfler F. 1895: 43).

A szerencse lánceleve egy adott szöveg több példányban való reprodukálása esetén hoz szerencsét (Hoppál M. 1985).

Ismert az írásnak az építendő ház alapján való elhelyezése, építőáldozati szereppel. A szokás szimbolikus jellegű, újabb fejlemény (Bartha E. 1984: 17, 21). Feltételezhető, hogy ilyen céllal került emlékirat és pénz a protestáns templomok toronygombjába (Keszeg V. 2006: 107–108).

Az írott szöveg eredeti funkcióján túllépve is mágikus szerephez juthat. Az alábbi leírás Pusztakamarásról származik: „Apámnak van egy nyolc-tíz esztendő receptje, amit derékfájás ellen írt fel az orvos; hát ez a recept úgy röpköd a környéken, mint egy mentőangyal. A fél falu váltott ki reá porokat, s immáron a harmadik községből ígérük, hogy nemsokára visszajuttatják, de ők is visszavárják a somkúti tanyáról, ahol is egy szőlőpásztornak fáj a dereka. Valakinek már megjárta az esztét, hogy egy ilyen csodareceptet nem lenne szabad ingyen kölcsönadni.

– Fizessék meg, ha rongyolják! Utóvégre, akinek legelőbb kezdett fájni a dereka, azt illeti meg az a kis jövedelem.” (Sütő András: *Anyám könnyű álmot ígér*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1973: 83.)

Jogi funkciójú szövegek. Égi eredetének, mágikus erejének, a hatalommal való összefonódásának, valamint az idő múlásával dacoló természetének tulajdoníthatóan az írás összefonódik a jogszerűséggel (vásárlás, öröklés, szerződés, igazolás). A jogi természetű írások előállítására az egyén életpályájának fordulópontján (nagykorúsodás, családalapítás, haldoklás) kerül sor. Az okirat egy intézmény vagy egy hagyományos szertartás keretében, tanúk jelenlétében készül el. Kivitelezője hivatalos státussal (fejedelem, jegyző, bíró, előljáró), konvencionális szereppel (szülő, idős személy, férfi), tulajdonnal (lakás, föld) bíró személy. Személyes (személyekre irányuló) tartalma ellenére nyelvezete és stílusa hivatalos. A szöveg erősen formalizált (hivatalos nyelv, személyre, tárgyra, helyre, időre utaló szituatív elemek jelenléte), hitelességét státusszimbólumok (pecsét, aláírás) biztosítják. Megírásának két mozzanata a tartalmi megszerkesztés és a formai kiállítás, hitelesítés. Tartalma explicit, terjedelme rövid, szerkezete strukturált. Megszerkesztője, aláírója, tulajdonosa és olvasója élesen elválik egymástól. Gyakran az egyazon primér közösségbe (pl. család) tartozó egyének kommunikációja is hivatalos intézményen keresztül történik meg. Használatának elsődleges formái a birtoklás, a szükség esetén való felmutatás, az átörökítés. Másodlagosan genealógiai, családtörténeti, gazdaság-, társadalomtörténeti funkcióval rendelkezik.

A jogi természetű iratok a személyes tárgyak együttesébe, a személyes szövegek horizontjába illeszkednek és öröklés tárgyát képezik. Másik oldalon az őket kiállító intézmény archiválja és őrzi. Az okiratok társadalmi és tulajdonviszonyokat stabilizálnak, rendeznek át, s ilyen módon egyének és közösségek életvitelét, státusát szabályozzák (Hajnal I. 1933: 189). Tekintélyük és érvényességük összekapcsolódik az őket kiállító intézmény, személy tekintélyével. A jogi természetű írás az írás társadalmi tekintélyét, az írást előállító intézmény tekintélyét aknázza ki. A megszerkesztésében alkalmazott előírások miatt mind megírásának, mind értelmezésének idején az egyén hivatalos intézmények és specialisták igénybevételére kényszerül. Az írás jogszabályozó funkciójának előretörésével a

hagyomány, a szokás, a közösségi konszenzus szerepe visszaszorult (M. Eliade 1978: 147, H.-J. Martin 1996: V). A folyamat másik következménye az írott kommunikáció sajátosságainak, a kevert szóbeliség (oralité mixte) és a másodlagos szóbeliség (oralité seconde) formáinak kialakulása és eluralkodása (P. Zumthor 1984: 48–49). Évszázadokon keresztül megjelentek és elterjedtek a jogi természetű szövegek előállításának laikus változatai, helyzetei és elemei (pl. végrendelet, perefenum levél).

A kézjegy, a személyiségjegy „az akarat kifejezésére szolgáló jogi jel”. Az analfabéta személyek esetében a kézzel írott nevet hitelesíti. Formái: korábban állati és növényi figurák, vonalbrák, később a kereszték. Az alfabetizációt követően honosodik meg az aláírás (Tárkány Szücs E. 1980).

Olvasmány

Az írásba foglalt állítások hitelességét, az írás módosításának, hamisításának megelőzését különböző eljárásokkal garantálták. Magyarországon a középkorban terjedt el a *chirographálás*. A hitelesítés a következőképpen történt. Ugyanarra a pergamenlapra az oklevelet annyiszor másolták le (akár egymás alá, akár egymás mellé), ahány példányban szükség volt rá. A szövegek közé egy vagy több szót, betűt vagy grafikus szimbólumot (vagy szöveg és grafikus szimbólum komplex együttesét) írtak. Ezután a szövegeket elválasztották egymástól. A szövegek közé írt jeleket egyenes, hullámos vagy fűrészfogas vonalban metszettek keresztül. Szükség esetén, ha kétely merült fel a hitelességgel szemben, a szétválasztott példányokat újra egymás mellé kellett illeszteni. Minthogy azonban a hitelesítés az oklevéllel rendelkező másik fél felkutatását és hajlandóságát feltételezte, kialakult az a gyakorlat, hogy egy példányt mindenki számára elérhető nyilvános helyen tettek letétbe.

A hitelesítésnek ez a módja angolszász földön jelent meg, s a 10. században innen terjedt el Európában, előbb francia, majd német, a 11. században spanyol, később cseh, osztrák és norvég területen. Népszerűségét az biztosította, hogy időtállóbb és megbízhatóbb volt az élő emlékezetnél, továbbá az, hogy két- vagy többoldalú jogügyletet igazolt, s a felek egymástól függetlenül is lebonyolíthatták az eljárást.

A 11–12. századtól kezdve a chirographálás kiegészült a pecséthasználattal. A hitelesítés e módját a 13. század közepén a regisztrumok használata szorította háttérbe.

Magyarországon a chirographálás a 12. század elején jelent meg. A legkorábbi chirographum 1134-ből származik. A 13. században széleskörűen alkalmazták. A székes- és társaskáptalanok a 12. század végétől magánjogügyletek okleveleit is megszerkesztették. Minthogy a bíraskodásban az istenítélet formáit (tüzesvaspróba) is alkalmazták, szolgáltatásaikat gyakran igénybe vették. Rendre a bencés, a premontrei és a lovagrendi konventek is elkezdték az oklevelek szerkesztését.

996-ban a német trieri monostor apátja és özvegy Berta asszony kötött prekária-szerződést a föld megművelésre való átengedése céljából. Az egymás alá írott szövegek közé a következő szimbólumok kerültek: középre az uralkodó III. Ottó császár monogramja; ettől balra az apát, jobbra az özvegy monogramja; mindkét oldalon egy-egy Krisztus-monogram (X, P betűk, valamint a görög ábécé első és utolsó betűje, az A és az Ω), balról a monostor égi, jobbról földi patrónusának monogramja.²

Takács Lajos kutatásaiból tudjuk, hogy az egyes települések, településen belül a családok földdel, erdővel, réttel kapcsolatos tulajdonjogát határjelekkel jelenítették meg. A jelhagyásnak változás formái voltak. Ilyenek a bevágás, a *kerítés*, *cserzés*, *koszorúzás* (a fa héjának egy csíkban való lehántása), a kereszt, címer fába vésése, képes táblának a fa törzsére való rögzítése (pl. szentkép). A székelyföldi falvakban ezek a jelek a *fajjegy*, *tönkjegy* nevet viselték (Tárkány Szücs E. 1981: 603). A határfákra kerülő jelek között a falu vagy a tulajdonos nevére utaló betű az írástudás terjedése, a 18. század óta jelent

² A chirographálás bemutatásának alapjául Solymosi László tanulmánya szolgált (Solymosi L. 2001).

meg. Egy 1744-es határleírás említi, hogy a Somogy megyei Marosd pusztán „bötükkel megjelölt Bikkfa határ” jelölte a határvonalat. Egy 1787-es feljegyzés értesít arról, hogy Nógrád megyében „a fákat Kemenczei lakosok kereszttekkel és bötükkel, most 4. eszten-dő előtt megjegyezték”. Egy szemtanú szerint 1756-ban a Pest megyei Czebe és Szücsi kö-zött „H. Betüvel megh jegyzett két vastag Nyárfa... határjelül vala.” A Veszprém megyei Suron az 1762-es évi határjárás idején a határt két tölgyfa jelezte. Az egyikre keresztet véstek, a másik, a település „föl Szél ellen lévő oldalában egy nagy S forma réghi ki vágott bötü Látszatik.” A határfák jeleit a határjárás idején ellenőrizték, s ha szükség volt rá, felújították. A jelek másik formája az évszám volt (Takács L. 1987: 68–69). A tulajdonjog jelzésének és a díszítés funkcióját egyaránt kielégítik a személyi tárgyakon található mo-nogramok, az intézményi tárgyakon található tulajdonjelek, pecsétek.

A családi gyakorlatban a gyámsági szerződések, a hozománylevelek és a végrende-letek az egyének jogait és kötelességeit, egyének, generációk kapcsolatait a jogszerűség, intézmények és törvények, vagy legalább társadalmi konszenzusok által előírt szerepek irányába tolták el. A szerződésben lefektetett tételek jogokat és kötelezettségeket írtak elő. Az írás alkalmazását az írás tekintélye, időtálló volta, valamint nyilvánosságot te-remtő képessége motiválta. A hozománylevelek (Kós K. 1977, Gazda A. 2002, 2003, 2005, Szócsné Gazda E. 2006) az ifjú pár és a szülők, továbbá a két család viszonyát szabályozták a közös megegyezés alapján. A végrendeletek a tulajdonnal rendelkező családtag előírásait és feltételeit rögzítik. A magyar törvények a 17. századtól kezdődően szabályozzák megszerkesztését. Ekkor, egy 1638-ból származó rendelkezés hatására ál-landósul megírásának és hitelesítésének rituáléja, ami a 18. századi egyházi és polgári törvények szerint is a végrendekezés érvényességének feltétele volt (Tárkány Szücs E. 1961; továbbá: Bene J. 1989, Kristóf I. 1999, Horváth J. 2002).

A népi törvénykezés a tolvaj megszegényítésére használta az írást. Megbélyegzésre szolgált a testre égetett kereszt vagy akasztófa alakú jel.

Népszerű olvasmányoknak bizonyultak a hatóságok által kiadott körözüvények. Szóró-lapként vagy nyilvános helyeken kifüggesztve egy-egy személy ellen indítottak hajszát, jutalmat ígérve a nyomra vezetőknél. Miközben egy-egy személyt, annak tetteit, előé-letét tették közbeszéd tárgyává, a hivatalos, a kincstári értékrendet, a törvény szellemét népszerűsítették. Az alábbi példák mindenike azt szemlélteti, hogy az írás igénybevétele által a hatóságok a közvéleményt kívánták alakítani és mozgósítani.

Csuba Ferenc a 18–19. század fordulóján élt. Békés megyében született, Sárrét ismert táltosa volt. A hatóságok 1807-ben a következő felhívással próbálták elidegeníteni tőle tisztelőit. „Lakosainknak jó akarattal tudtokra adjuk, hogy helységünkben is megforduló s magát táltosnak, valamint sárkányokkal társalkodónak mondó Csuba Ferenc szavára ne hajtsanak, véle ne ögyelegjenek, szállásra be ne fogadják, mert kinek miatta kára esik, magát okolja, senkin sem kereskedhet” (Szücs S. 1940: 456).

Rózsa Sándor fejére 1853-ban tűztek ki vérdíjat. A magyar, német és szerb nyelven kiadott körözlevélben többek között ez állt: „A' kormány, alattvalóinak személye és va-gyona teljes ótalmának biztosítása végett semi áldozatot nem kímélve, e' célra már terje-

delmes rendszabályokat létesített, melyek eddig a legüdvösebb eredményeket termették. Most az e' honbani rablógazdálkodás vezére Rózsa Sándorra, ki a fölforgató part által már a' vésteljes forradalom alatt műeszközül volt kiszemelve, s a kinek kétségbeesett gonosztevők maradványaival ismét a Kossuth-féle utóbbi terveket kell vala elősegíteni, hogy az országban újabb bátortalanságot terjesszen, kézrekerítési jutalmul

10.000 pengő, vagyis

25.000 váltóforintnyi összeget tűz ki.

E' jutalmat, bármi sorsú legyen, az nyeri el, ki akár maga, akár másokkal egyesülve, saját tevékenysége, vagy a' biztonsági közlönnyökhöz avagy a m.cs.kir. katonasághoz tendő bizonyos följelentés által ezen rablónak elfogatását és kézrekerítését eszközöndi. E jutalom annak is kiadatik, ki önvédelmi jogában vagy Rózsa Sándornak üldözése közben annak megölésére kénytelenült... Pest, mártius 26. 1853." (Dobos I.–Kríza I. 1981: 382).

Gazdasági funkciójú szövegek. Az írás megjelenésétől fogva – a jogi funkcióval összefonódva – gazdasági funkcióval rendelkezett. A kezdetektől napjainkig a különböző intézmények írott formában szabályozták a gazdasági életet. A munkafolyamatra vonatkozó normákat írtak elő és javaslatokat tettek közzé, munkaviszonyt, bérezési körülményeket szabályoztak. Máskor lokális közösségek, informálisan vagy egy-egy intézmény nyilvánossága előtt írott formában fektették le, stabilizálták a közösség, az érdekszövetség tagjai közötti megállapodásokat, szerződéseket. A faluközösség, az állattulajdonosok egy-egy csoportja írásban szerződtette a pásztort. A szerződés egyidőben kötelezte az állattulajdonosokat és a pásztort a megállapodások betartására (Takács L. 1957). A közbirtokossági kovácsok Szent Mihály napján szerződéses alapon három évre álltak szolgálatba (Timaffy L. 1991: 257). A gazdasági funkciójú írások második csoportja az ökonomikus gazdálkodásra való áttérés következtében született meg. A naplók, a gazdanaplók, a számadáskönyvek a termelés előkészítését (befektetések), technológiáját és számvetését (jövedelem, veszteség) örökítették meg (R. Chartier 2001: 787, Mohay T. 1994). Egy harmadik csoportban helyezhetők el azok a szövegek, amelyek a hasznos tudást, az alkalmazható ismereteket tartalmazták (méhéskönyv, receptes füzet).

1467-ből Kolozsvárról ismert az első kovács céhszabályzat (Szádeczky Lajost idézi Timaffy L. 1991: 256). A kovácsműhelyek helyét a 18–19. században megyei és községi utasítások írták elő (Timaffy L. 1991: 257). A kovácsmester kontóskönyvbe vezette a hitelbe végzett, kifizetésre váró munkát (Bodgál F. 1967). A szíjgyártók céhszabályzatai a 14. századból származnak (Timaffy L. 1991a: 309). A tobakosok (tímárok) első céhlevele az 1692-es évben készült (Gáborján A. 1991: 290), a csizmadiáké 1608-ban (Gáborján A. 1991: 294). A 17–19. század között ismételten készültek szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények (Égető M. 1985, Mód L.–Simon A. 2002). A megyei és helyi hatáskörbe tartozó intézményeket az 1894. évi XII. törvénycikk újította fel (Csoma Zs. 1993: 192). 1769-ben megjelent az erdőrendtartás, 1791-ben az első magyar erdőtörvény (Petercsák T. 2001: 213–214). A rendelkezést futótűzként követték a helyi rendelkezések (Tagányi K. 1896–1908). Az 1888. évi XIX. számú törvénycikkely, a halászati törvény

előírásai „évszázados távlatra megszabták [...] a halászkodás legális és illegális formájának elkülönülését” (Szilágyi M. 2001: 134). A halászcehek iratai a központi intézkedéseket érvényesítették a tagok jogainak és kötelezettségeinek előírásaiban (Szilágyi M. 2001: 130–133). Szerződéses szabályozták a halászok jogait és kötelezségeit (Szilágyi M. 1989, Kolossváry Szabolcsné 1975). A juhtartó gazdatársaságok a legelőhasználat rendjét, a gazdák és a juhász részesedését és kötelezségét írták elő (Paládi-Kovács A. 1993, Szabó Á. T. 2002: 55–64). A 16–19. századi székely falutörvények az együttélést, a helyi tiszttségviselők kötelezségeit szabályozták (Imreh I. 1994).

A kalendáriumok, a ponyvanyomtatványok, majd később a szakkönyvek nagy mennyiségű gazdasági szakismeretet terjesztettek el. A 17. századi méhészkönyvek a 18–19. század során újabb és újabb kéziratos másolatban kerültek forgalomba, s megalapozták a családi vagy kisüzemi méhészkedést (Csetri E. 2001).

A szűcsök a 19. század első felétől készítettek mintakönyveket: Kaszalay Ferenc Szegezen 1836-ban, Fülep István Miskolcon 1824-ben, Nyitrai Dániel 1837-ben, Blázsik Pál Csongrádon 1825-ben (Kresz M. 1979: 22). A takácsok által használt mintakönyv 1771-ben jelent meg Németországban. A szentesi Orosz György ezt használta az 1811–1830 körüli években. A mintakönyvről 1830 táján másolatok készültek (Domonkos O. 1991a: 377). A sárvásári (Kalotaszeg) Tóth Lajosné pártakészítő *Munkakönyv* címmel 1936-tól kezdődően vezetett rendelőkönyvet. Ebbe írta be a rendelés felvételének időpontját, a szállítás napját, a megrendelt munkát (új párta, javítás), a színekre vonatkozó előírást, az árat (Faragó J.–Nagy J.–Vámszer G. 1977: 63).

Az írás a rítusokban. Az írott szöveg, vagy az írás mint cselekvés az életpálya folyamán, a kalendáris ünneplés keretében gyakran tölt be rituális funkciót. Ilyenkor valamilyen írással kapcsolatos cselekvés (megalkotás, elküldés, felolvasás, elhelyezés) az ünnepi viselkedés formájává válik. Ritualizálódásának okai az írás természetében keresendők. Rögzített volta miatt a szöveg áthidalja a földrajzi távolságot (magánlevél, lakodalmi meghívó, gyászjelentő), a szöveg ismételt felhasználását, az azonos hatás, élmény megismétlését teszi lehetővé (vőfélyköltészet). A kézírás, akárcsak a nyomtatott szöveg túléli létrejöttének, elhangzásának kontextusát, a beszédesemény dokumentumává válik (emlékvers, fényképedikáció, napló), az írás használóit emlékeztetközösséggé alakítja. Az írásban való megszerkesztés a rituális szövegeket megszabadítja a rögtönzés esetlegességeitől (vőfélyköltészet, halottbúcsúztató). A szöveg sokszorosítása (másolás, fénymásolat, példányszám) olvasóközösséget hoz létre, amelynek tagjai ugyanazon információk és élmények birtokába jutnak (lakodalmi meghívó, gyászjelentő).

A rituális írás a kevert szóbeliség (*oralité mixte*) állapotát teremti meg. A szövegben egyidőben vannak jelen az írás normái (a textuális rend, a hivatalos írás normái) és a szájhagyomány fordulatai. A vőfélyköltészet egyidőben tartalmazza a hangulatkeltés, a jókívánság élőnyelvi sztereotípiáit, elsődleges műfajait, ritmikai skémáit és az írott szöveg explicit, kifejtett voltát, a fogalmazás és az írás igényességre való törekvését. A változásokat a következőképpen foglalhatjuk össze. 1. Az írásnak a rítusokba való beépülése ritualizálta

az írás gesztusát (a szertartásos aláírás, a nyilvános dedikáció, az emlékszóveg bejegyzése). A szertartásos viselkedés korábbi formái (szövegmondás, rituális tárgyak használata, rituális testhasználat, mozgáskultúra) mellett megjelent az írás, felerősítve és kiegészítve az ünnepi jelentéseket. Az írást a hivatalos (vallásos, törvényszéki, iskolai, közigazgatási) szférából az ünneplés rituális koherenciájába építette be. 2. A rituális írás a rituális viselkedés új formáját állandósította a szertartás keretében, átstrukturálta a hagyományos rítusok forgatókönyvét. Az ünnepi szövegek megírása, előadása, a rituális szövegek kiállítása (a násznépet köszöntő felirat, temetési koszorú felirata) és őrzése új szokáselemként könyvelhető el. Az írás megszerkesztése, meghallgatása, értékelése és megőrzése az írással kapcsolatos habitusok egyik formája (a gyászjelentő megszövegezése, kinyomtatása, szétosztása, őrzése). Ugyanakkor, a szertartás szereprendszerében állandósult a szövegírói, az olvasói szerepkör. 3. Az írás kitágította a rítusok tér- és időstruktúráját. A szétosztott szövegek az eseményt különböző életvilágokba, a szövegek előkészítése a szertartást megelőző, őrzésük a szertartást követő idődimenzióba juttatták el.

Az emberélet fordulópontjain az írás a szakrális kommunikáció eszköze. Jean Joinville keresztes lovag a 13. század végén egy beszámoló alapján örökítette meg azt a kun szokást, hogy a halott (vagy kísérelője) kezébe elhantolás előtt kilétére fényt vető iratot helyeztek. Idézzük a leírást: „Meghalt egy gazdag (kun) lovag, s neki egy nagy és széles gödröt csináltak a földbe, ebben őt igen fényesen és földíszítve egy székre ültették s vele együtt oda állították a legjobb lovat, mely neki volt, s a legjobb csatlósát, mindnyáját elevenen. A csatlós, mielőtt a gödörbe helyezték volna urával, búcsút vett, emezek egy kendőbe számára nagy rakás aranyat és ezüstöt vetettek és így szólának neki: »Ha én a másvilágra jövök, visszaadod-e te nekem, amit én rád bízok?« És ő felelé: »Nagyon szívesen fogok úgy tenni!« A kunok nagy királya most kezébe adott egy levelet, mely az előbbi királyukhoz volt [intézve], s melyben neki jelenti, hogy ez a derék ember igen tisztességesen élt volt, hogy igen híven szolgált; [miért is kéri], hogy jutalmazza meg neki szolgálatát” (Munkácsi Bernátot és Nagy Gézát idézi K. Kovács L. 1944: 195–196).

1341-ben Kijev metropolitája halott hívét Szent Péterhez intézett, a vallásos életét igazoló irattal látta el.

Makarius, isten kegyelméből Kiev, Halics és minden orosz országok érseke: Urunkhoz és barátunkhoz, Szent Péterhez, a mindenható Isten kapusához!

Mi, alulírottak, ezennel bizonyítjuk, hogy Istennek hűséges szolgája, Theodor Vladimiri herceg, mai napon jobblétre szenderült. Ajánljuk és kérjük, hogy nevezett, jábor hívünket mindjárt megérkezése alkalmából, minden várankoztatás és késedelem mellőzésével, azonnal vezessék Isten birodalmába. Mi feloldottuk őt minden bűnei alól és elláttuk áldásunkkal. Nincs tehát semmi útjában annak, hogy őt bebocsássad és hogy ez megtörténjék, kiadtuk részére ezen abszolucziós írásunkat.

Kelt Kiev kolostorunkban, ma, 1341. év július 13-án.

Alázatos híved és szolgád:

Makarius

Kiev, Halics és minden orosz országok érseke.

A tudósítás szerint a levelet a British Muzeum őrzi. Hasonló esetet jegyzett fel I. Lipót császár moszkvai követe 1661-ben. A koporsó lezárása előtt a pap a halott kezébe helyezte a vallásosságát igazoló iratot. Az aláírással, pecséttel ellátott irat igazolta, hogy a halott hites életet élt, gyónás, feloldozás és úrvacsora által megtisztult bűneitől, megtartotta a böjtöt, meghallgatta a könyörgést (-g-z- 1912: 367–368).

Az írás az embert végigkíséri élete útján. Bizonyos szövegtípusok az életpálya fordulópontjain tűnnek fel, az életpálya vezérlőiként. Elkészítésük, használatuk ritualizálódott szokáselem. Egyaránt szolgálják az esemény megszervezését (forgatókönyv), az eseményben résztvevők státusának megteremtését.

A konfirmációi és bérmálási emléklap, a tanulmányok elvégzését, a szakmai eredményt biztosító oklevél státust igazoló szimbólum. Rámába téve egy életen keresztül a család nyilvános életterében kiállítva funkcionál. Tamási Áron *Csalóka szivárvány* című színművének szerzői utasításában olvassuk: „Az ablakok fölött két berámázott kép: az egyik valami oklevél, száraz búzakoszorú csüng a tetején; a másik magának Czintosnak a képe.” (Tamás Áron: *Akaratos népség. Színpadi művek. I–II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, I.: 275.)

Az alábbi bérmálási emléklapot 1914-ben állították ki. Felirata:

Emlék
a bérmálás szentségének felvételére, melyet
Majláth Gusztáv Károly gróf, erdélyi
püspök 19[14 május]hó
[...]*n*apján a [Csiszér Juliánna
csik szent királyi]templomban
kiosztott.

Az egyház imádsága a bérmálandókért.

A szent Lélek szálljon reátok es a Magasságbelinek ereje oltalmazzon meg a bűntől.
Amen.

Mindenható Úr Isten, ki ezen szolgálóidnak minden bűneik bocsánatát megadtad,
küldd el reájok Vigasztaló szent Lelkedet az égből:

A bölcsesség és értelem Lelkét;

A tanács és erősség Lelkét;

A tudomány és jámborság Lelkét és töltsd el őket szent félelmed Lelkével, hogy elnyerjék az örök üdvösséget. Amen. (Torda. Albert Béláné Lőrincz Erzsébet, sz. 1922.)

A tanulmányok befejezéséhez kapcsolódik az emlékverses füzet, amely egyaránt szolgálja az osztályközösség búcsúaktusát, az életre való felkészítést, érzelmek, szerepek begyakorlását, valamint a füzet tulajdonosa társadalmi pozíciójának tudatosítását. E füzet az egyént emléktárgyként kíséri végig az életen. Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regényéből idézzük: „Egyik szegeletben egy kis asztalon a lányok emlékkönyvei, tele az örökölt mondatokkal. És mindenikben az apa zengő lelki testamentuma. Az egyikben: Édes kis szentem, az élet bőszi viharában mindig csengjenek füledben a halhatatlan költő szavai: Kis kacsóid összetéve szépen imádkozzál, édes gyermekem! Higyj, remélj és

szerecs! A másikban: Judit leányomnak: Magyar hölgynek születél, áldd érte sorsodat! Lelked függetlenségét sem aranyért, sem szép szóért, sem a világ minden ragyogásáért el ne add. Emlékezzél mindig sok vihart látott, szerencsétlen apádra.” (Szabó Dezső: *Az elsodort falu*. Debrecen, 1989: 39.) Ugyanehhez az eseményhez kapcsolódik a kicsengési kártya. Egyaránt tölt be szimbolikus (presztízsjelző, emlékeztető) és pragmatikus (a ballagásra való meghívó, értesítő) funkciót.

A házasságkötés rítusát sokszorosan behálózza az írásbeliség. A vőfélyvers a lakodalomba való meghívástól az ifjú pár köszöntésén keresztül az ételek felszolgálásáig a rítus programjaként, forgatókönyveként működik. Az eskü aláírása a lakodalom kiemelkedő rituseleme. Utóbb a mezősegi falvakban füzetbe jegyzik a pénzadományt. A füzetet a család adósságjegyzékeként használják. Ez írja elő, hogy kinek a lakodalomban kötelező/nem kötelező részt venni, mennyi pénzt kell ajándékozni/küldeni. Ugyanígy a szertartás kelléke a dísztávirat, az újságba feladott apróhirdetés. Egy hetilap értesülése szerint 1891. január 12-én Marosvásárhelyt tartotta lakodalmát dr. F. Lajos, a kolozsvári tudományegyetem tanára és S. Emília. „Az új pár ez alkalommal a fővárosból, Kolozsvárról s a vidékről egész halom üdvözlő sürgönyt kapott.” (*Aranyosvidék* I. 1891. ápr. 19.) 1891. július 26-án Kolozsvárt kötött házasságot S. János mezőkapusi nagybirtokos és Borosjenői T. Anna. Erre az alkalomra 126 üdvözlő sürgöny és 20 levél érkezett. (*Aranyosvidék* I. 1891. aug. 2.) Vannak települések (Méra, Havad), ahol a lakodalomba hívogató fiatalok a zárva maradt kapura vagy az ajtóra írták: „Itt jártak a vőfélyek.”³

Hasonlóan gazdag írásos anyaga van a temetésnek. A végrendelet, a gyászjelentő, a koszorú- és koporsófelirat, a sírfelirat, az újságbeli gyászjelentő, részvétnyilvánítás, megemlékezés a szertartás különböző időpontokban feltűnő eleme. A Küküllő vidéki Vámosgálfalván a koszorú az 1940-es években jelent meg, a háziak készítették gyászuk kifejezésére. Az 1960-as években egy temetésre 3-4 koszorú készült. Ekkor a templomban akasztották fel, s itt tartották mindaddig, amíg a telezsúfolódott templomot ki kellett üríteni. Jelenleg a temetés utáni vasárnapon a hozzátartozók temetési emléklapot vesznek át a templomban. Ezután a temetőbe mennek, ahol a koszorúfeliratok alapján összeírják, ki adományozott koszorút a halott emlékére.⁴

A szövegek rögtönzése, lemásolása, átadása és használata már önmagában rituális jellegű lehet. A ballagási kártya, a halotti koszorú átadása, a sírfelirat „leleplezése”, akár csak a könyv-, fényképedikálás, az autogram osztogatása kiemelkedő szokáselem. Egy ilyen rítust Ottlik Géza írt le *Iskola a határon* című regényében.

„S ebéd előtt a tanteremben Halász Péter felrajzolta a tábla jobb sarkára az első felkiáltójelet.

³ A szokás havadi meglétét Nagy Ödön örököltette meg (Nagy Ö. szerk. 2000: 277).

⁴ Kántor Katalin tanárnő gyűjtése.

Visszafelé írva a »Szabadság« szót rajzoltuk így a táblára, naponként egy betűt, s hogy hamarabb kezdhesük, három felkiáltójelet tettünk utána. »ág!!!« – »ság!!!« – aztán »adság«, »badság«, s ahogy nőtt a felirat, nőtt az izgalom is. Schulze az utolsó napokban nagyon megenyhült. A várakozás feszültsége erősebb volt minden hatalmánál, s aligha tudta volna féken tartani a kedélyeket; mindenesetre kitért a próba elől. Amikor a S betűvel teljessé vált a felirat, aznap este indult a vonatunk.” (Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977: 251.)

Az írás egy április elseji tréfában is helyet kapott. E napon lapra írták a következő verset:

*Ez a gyerek nagyon friss,
Küldjék innen tovább is.*

A papirost az olvasni nem tudó kislány kezébe adták, s a szomszédba küldték, ahonnan tovább irányították, az utasítás szerint (Verebélyi K. 1998: 65).

Több adat azt bizonyítja, hogy az írás egy-egy jeles napi szertartásban is szívélyesen megkapaszkodott.

Egy Somogy megyei, Kaposvár és Szigetvár között elterülő faluban, Zselicen az írás a kanászok dísznövágáshoz kapcsolódó játékos szokásában tűnt fel. 1933-ból származik annak a szokásnak a leírása, amelyet *nyársdugásnak* neveztek. A legények 1,5 méteres nyársat faragtak, rá olyan levelet akasztottak, amelyben kóstolót kértek. Az ágasfát az ablak alatt állították fel, néhányszor megkopogtatták az ablakot, s gyorsan távoztak. A levél a következő szöveget tartalmazta:

*Jó estét kívánok
Igen messziről jöttem
Igen megéheztem
Tisztelem a háziasszonyt
Hogy ne sajnáljanak adni
Egy bokor hurkát, üveg bort, pogácsát.*

Ha a visszatérő legények az ágasfát üresen találták, vagy kevesellték az adományt, újabb verset helyeztek az ablak alá:

*Kelt levelem a diófa bokorból
140. hónap 50. napján
A dísznőölőnek azt kívánom
Áldja meg az Isten 12 gyerekekkel
Pénzen vett kenyérrel
Diófa szekérrel*

*X. Y.-nak azt kívánom,
Vigye fel az Isten a mennybe,
Dobja le a sásrét közepébe.
Van az alsó falu végén egy tüke (öregasszony)
Rüpigesse össze.*

Hát te házigazda, hol jártál?

*Karók között ugráltál,
Elrepedt a nadrágod,
Kilátszott a szerszámod
Kedves háziasszony,
Úgy ugrálgon a leked a bokorba,
Mint a borsóleveles a fazékba (Ébner S. 1933).*

Tasnád környékén a május elsejére virradó éjszakán a legények zöld ágakat hordtak szét a lányos házakhoz. Utána a fogadott zenészek segítségével éjjelizenét adtak. A lány a zenét az ablakhoz állva hallgatta végig. Három gyufaszálát lobbantott lánggra. Egy-egy lány a gyufával a *szeretlek* szót írta az ablakra (Lakatos-Bakó M. 1983: 153).

Az idő rituális jelentőségű tagolásának praxisa íráshasználati habitust is eredményezett. A kalendáriumok az évnnyitó és évrzáró rituális szövegek megszerkesztését, leírását tették lehetővé. Cserei Mihály kalendáriumaiiban (1690–1698) évnnyitó könyörgést írt, illetve az évet hálaadó fohással zárta.

Írás és tér. Az írott szövegek szerepet játszanak az élettér kiépítésében, strukturálásában. Az írás használata által három térszervezési, -használati stratégia határolódik el: 1. a tér kiépítése, a tér elkerítése, behatárolása, a térhasználat dominálása, 2. a személyes tér kialakítása, a tér személyessé tétele, 3. a tér közös használatának szabályozása, a közös tér használati szabályainak népszerűsítése.

Az írás használata által egyik irányban a személyes szféra kiterjesztése, a személyes preferenciák kinyilvánítása, a tér birtokbavétele, dominálása történik meg. A személyes használatú szövegek által az egyén/a közösség lakhatóvá, használhatóvá, áttekinthetővé, adekváttá teszi környezetét. Az élettér tárgypopulációjának részeként megjelenítik a család szerkezetét, eszményeit, társadalommal való kapcsolatát. A személyes tér kiterjesztésének eljárásai a templom terében való emlékéllítés, a temetőben, a múutak szélén a balesetekben elhunytak emlékére állított emlékjelek feliratai, a hirdetőfelületeken (oszlopok, a sajtó, az elektronikus média reklámfelületei) közzétett felhívások, hirdetések, a blogok. A szövegek egy másik csoportja a külvilágot kanalizálja a személyes tér fele. A médiának a tárgypopulációban lévő tárgyai az egyéni világ horizontját tágítják ki. A személyes élettérben elhelyezett plakátok, a családi térben megnyitható világháló a külvilágra való ráhangolódás, az azzal való együttélés szándékát jelzik.

A nyilvános térbe helyezett szövegek öndefiníciós funkciót töltenek be. A berámázott, falra akasztott emléklapok, oklevelek, gyászjelentők az egyén státusát jelzik. Az intim térbe (fiókba, dobozba) helyezett szövegtárgyak (levelek, dedikált fényképek, emlékverses füzet stb.) az egyén érzelmi életének megélését, kiegészítését szolgálják.

Egy néhány szöveg a térhasználat szabályait fogalmazza meg. Az alábbi szövegek aranyosszéki szöveges falvédőkről származnak.

*Férjem uram, mit keres a konyhában,
Várja meg az ebédet a szobában.*

*Szomszédasszony, elmehet,
Itt pletykálni nem lehet.*

A falvédők feliratköltészetének kialakult egy, a lakás szerkezetéhez igazodó tematikus tipológiája.

*Gazdasszony, légy mindig ébren,
Az ebéd oda ne égjen. (Főzőkályha mellett)*

Nyugodalmas jó éjszakát. (Ágy mellett)

Ne félj a hideg víztől. (Mosdó mellett)

Ugyanilyen szerepet töltenek be az intézmények, közterek feliratai, táblái.

A különböző feliratok a teret tagolják, a tér elemeit azonosítják (utca- és településnevek), a térben való eligazodást szolgálják.

Olvasmány

Az első világháború hadifoglyait vonat szállítja a szibériai lágerbe. Az orosz pusztá látványán merengő tiszteket orosz kísérijük világosítja fel:

„– Az Urál közepén van a határ. Egy kőoszlop jelzi a két világrész között a határvonalat. Az oszlopon túl, az már Szibéria.

Mind az ablakhoz állottak, és várták az utolsó szimbólumát a művelt nyugatnak. Az oszlopot, mely végleg elválasztja őket a kultúrától, a civilizációtól, mely könyörtelenül áll majd őrítörtönük kapujában.

A kis szirtet, melyen összetörik a remény könnyű serlege.

Vége. Egy kanyarodónál végre előtűnt az oszlop, fehéren és szimplán meredt feléjük egy dombtetőn, a pálya mellett.

A vonat fűtyült, búcsúzott Európától, búcsúzott az Erekteiontól⁵, búcsúzott a párizsi Eiffel-toronytól, a kölni dómtól, a milánói Scalától, Torquemadától és Dantétól, Ibsentől és Rainer Maria Rilketől, a régi prágai zsidótemetőtől, és a British Museumtól, és a káposztásmegyeri lóversenyektől, és az Abbáziai kávéháztól, és a fűrgé rikkancsoktól, és a hétéves háborútól, és Bizáncból, és Wagner Richardtól, és Löve Dinnye Mihálytól, és Oroszlánszívű Richárdtól, és a korvin-kódexektől, és Horatius Flaccustól, és a márciusi fekete sörtől.

Meredt szemekkel nézték, hogy közeledik a végzetes oszlop, és már kivehették a felírást rajta, fekete betűket a fehér oszlopon: Európa.

Elsiklott a vonat az oszlop előtt, és visszanéztek rá, és akkor már a túloldalát látták, amelyen ugyancsak fekete betűs írás volt olvasható: Ázsia.” (Markovits Rodion: *Szibériai garnizon*. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1965: 170.)

További feliratok a személyes vagy hivatalos életeszményt fogalmazzák meg, népszerűsítik. A templomokban és a templomok környékén (bejárat, harang, harangláb) található (vésett, festett, hímezett, varrott) mottók, szentenciák a vallásos ideológiát vetítik ki. A közintézmények mottói, a felvonulások, tüntetések transzparenszei a politikai diskurzus részét képezik.

A firka egyaránt szolgálja a tér kisajátítását, otthonossá tételét és az emlékhagyást (pad, fal, élőfa, jármű, könyv, füzet, szobortalapzat, szikla stb. felületén). Arany Juliska örökítette meg apja jelhagyási szándékát: „...a napokban egy egész délutánt a Margit-

⁵ Pallasz Athéné szentélye az athéni Akropoliszon.

-szigeten töltöttünk, kellemes kis társasággal. Nem tudom, hogy jut-e eszedbe, tavaly Apám följegyezte nevét egy darab kőre, s Te azt kérdezted, hogy a következő kintlételemkor nézzem meg, ugyan ott van-e még. Én tehát most megnéztem, de bizony az egész helyecske most már romokban áll” (idézi Balázs G. 1987a: 7).

A katonai iskola újoncai tulajdonjegyvel sajátítják ki, veszik birtokukba az idegen, rideg környezet tárgyait: „Gulyás volt vacsorára, levesestányérokából ettük kanállal. Láttam, hogy a többiek közül néhányan jeleket karcolnak bicskájukkal a szalvétakarikájukba. Ez ugyan fölösleges volt, mert a karikák számot viseltek, de azért előszedtem én is a bicskám, és követtem példájukat, pusztá szórakozásból. A puha fémötvözetből készült gyűrűt élvezetes volt faragcsálni.” (Ottlik Géza: *Iskola a határon*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977: 61.)

Az esztétikai funkciójú írás. Az esztétikai funkció kerül előtérbe azokon a tárgyakon, amelyeken a felirat egy díszített felület dekoratív kompozíciójába illeszkedik bele (festett, faragott bútor, faragott használati tárgy, kerámia, varrottas, népviseleti darab, vásári pogácsa). A szakirodalom egybehangzó megállapítása szerint a népművészeti tárgyak díszítményei között az írás a 18. század végén tűnik fel. Leggyakoribb a készítés körülményeinek (idő, hely), a készítő és a megajándékozott személy nevének megörökítése. A hosszabb szövegek a tárgyak használatára utalnak, a tárgy használatára biztatnak (Kresz M. 1960, K. Csilléry K. 1976, Füvessy A. 1993). A feliratok változatossága és terjedelme azt bizonyítja, hogy a mesteremberek bravúros formában szívesen örökítették meg gondolataikat (Györffy L. 2001).

Domanovszky György 1940-ben közölt tanulmányt az Országos Magyar Történeti Múzeum Néprajzi Tárában található kiöntőcsöves edényekről (Domanovszky Gy. 1940). Az alábbiakban azokat a leírásokat vesszük át, amelyek feliratozott tárgyakat mutatnak be.

43254. *Kancsó. Zámoly (Fehér m.). Zöld mázas. Szájnyílás feletti félfedelén 1856 [os] évszám. Oldalán felirat: „Enek es gás pár. Anyjamester Takács Sándor bejárómester A ki eből iszik váljon egészségére vivát vivát varga cé borunk ne vájon esteté Süveg János csinálto December nek 13 nap ján 1856 Dik Ez dendőben.” Magassága 21,5 cm.*

78762. *Kancsó. Kunmadaras (J. N. K. Szolnok m.). Zöld mázas. Elülső és hátsó füle letörött. Csorba, ragasztott. Felirata: „B I Kónya János készítette 1844 esztendőben”. Magassága 30,3 cm.*

130837. *Boroskancsó. Dunavecse (Pest m.) Zöldmázas. Szájfeletti félfedelén felirat: „1775 Simon János... fazika.” [...] Magassága 20 cm.*

Cs. 82. *Csapos edény. Származási helye ismeretlen. Világosabb és sötétebb zöld mázas. Oldalán felirat: „Éljen a magyar haza 1 barátom ihatnál amint látom éljen a magyar Ez a tsapos fazék készült Segédsdi Ferentz né számára 1850 dik esztendőbe. 1850 készült Veszprémbe.” Magassága 18 cm.*

Cs. 84. *Kancsó. Devecser (Veszprém m.). Zöld mázas. Domború díszítéssel. Felirata: „Szeebő Imre Az 1840 Esztend Ezen korsó készült Devetser M. Váralyábon Vörös István Fazekas Által Gyulakeszi Helység Bérájának Számára.” Magassága 24,5 cm.*

Cs. 208. Csapos edény. Nemesvámos (Veszprém m.). Zöld máza részben lekopott. Felirata: „Készítte Bokka Sándor Nemés Gábor számára Április 25 dik 1880 Évben Azzövének az ur megtartója eszt is Ezsen kancsó belseje egéségel van tele akki iszik belölle vájon az egéségére Vivát aki a bort nem szereti az a barátságot” [olvashatatlan] Magassága 18 cm.

A debelyacsai (Torontálvásárhely) falumúzeumban kiállított butella így „mutatkozik be”:

(elől)
 készül
 1876 Évbe
 szép butella
 az én nevem
 mikor pálin
 ka van ben
 nem azért paj
 tás szépen így
 ál az után
 hibát ne
 tsinály
 (hátsó)

Kovács Jánosé
 ez a butella
 Akki iszik
 belölle vájjon
 Egéségire

Vivat

Erdély-szerte az 1910–1960 közötti időszakban készültek a feliratos hímes zsebkendők. Tötszegi Tekla kutatásából 108 zsebkendő bemutatását ismerjük. A zsebkendő elsődleges, gyakorlati funkciója a testápolás (izzadság felitatása, a tűző naptól való védelem), a pénz tárolása, valamint bizonyos táncoknál alkalmazott segédeszköz. Ennél is erősebb a ruhadarab ünnepi és rituális funkciója, amit katonabúcsúztatóban és a jegyváltásban (ajándék, jegyajándék, tisztségviselőknek adott ajándék), keresztelón és a temetési szertartás keretében, valamint a jeles napi szokásokban töltött be. Ebben a szerepben a kendő gyakran mágikus erővel rendelkezik. A gyári gyolcsból, műselyemből, gyári pamutvászonból készült hímes kendőt Kalotaszegen csipkével, szalagrátéttal, gyönggyel díszítették, Székelyföldön kézzel, aszúrozva szegték be. A szélét szalaggal, csipkével, széllel kerítették. A felületet középen, a sarkokban, a széleken virágábrázolásokkal díszítették. Az említett minta fele, 51 zsebkendő feliratot is tartalmaz. A feliratok szervesen illeszkednek a zsebkendő felületébe és díszítésébe. A hímzés színével, a betűk formájával, a felületen való elhelyezésükkel érnek el esztétikai hatást.

Mérában, 1937-ben Lőrincz Erzsébet későbbi férjének, Tötszegi Jánosnak varrt zsebkendőt. Méretei 34x31,5 cm. Anyaga gyári gyolcs, géppel szegve, szélén gyári szalag, zsebkendőcsipke. Négy sarkában piros, zöld, sárga és kék pamuttal varrt virágesokor, a szélközépeken virágfüzér, középen négylevelű lóhere, s ebből kifutó négy szál virág. A virágmintát zöld pamut felirat övezi: *Ha kék iboja nem nyilának Neked meg nem bocsátanék.* Ezt piros cérnával írott kör övezi: *Mikor veszed a kezedbe akkor jusak azeszedbe akorse jusak egyébről csak igaz szerelemről.*

Kelemen Kata 1958-ban jegyváltásra varrt hímes kendőt a györgyfalvi Vajas Miklósnak. Méretei 36x38 cm. A jegyajándékot gyári gyolcsból készítette, kézzel, aszúrosan szegte be, s piros pamutfonallal erősített gyári szalaggal kerítette be. A négy sarokba különböző színnel virágsokrot hímtett. A sarokhímzésbe piros pamut a következőt írta: FOGADTÖLEM ZSEPKENDŐMET/ MINT SZERELMEM ZÁLOGÁT/ HIDEL ROZSZ MINT HALÁLIG./ HŰ LESZEK TEHOZÁD (Tötszegi T. 2007).

Vígh Károly, majd nyomán Szentmártoni Szabó Géza hívta fel a figyelmet egy 1633-as marosvásárhelyi házasságtörési jegyzőkönyv adataira. Szabó Jakab feleségét, Kerekes Erzsébetet törvény elé idézte házasságtörés vádjával. A negyven kihallgatott tanú közül ötnek tudomása volt arról, hogy a hűtlen asszony díszes gatyamadzagokat ajándékozott szeretőjének, Abrugyi Szabó Istvánnak, szerelmi ajándékként. E hímtett kendők egyiken volt olvasható az alábbi versrészlet:

*Búcsúmat vészem már az én szeretőmtől,
Nemkülönbén úgy, mint egy ellenségemtől.*

Más tanú szerint a felirat a következő volt: *Szívem-lelkem, Kerekes Erzsók.*

A tanúvallomások szerint a díszes ruhadarab „bötös keszkenő”, „szép varrott gatyakötél”, „szép skófiumos keszkenő”. A vers aranyszállal varrva került rá (Vígh K. 1970, hivatkozva Szentmártoni Szabó G. 2005: 390–391).

17. századi, felső-magyarországi párnahajra az *Énekek éneke* szerelmes szavait hímtették: „Ének. IV. 16. Serkenj fel északi szél, jöjj el déli szél, fújj az én kertemre, hadd folyjanak ennek gyönyörűsége, jóillatú szerszámai. Jöjjön el az én barátom is ebben a kertbe, és egye ennek gyümölcsseit” (Radvánszky B. 1986, idézi Szentmártoni Szabó G. 2005: 392). Csulyak István költő felesége, Szikszai Judit 1612 táján fohászkodó szavakat hímtett párnájára:

*Ez párnára mikor fejemet niugalomra le haitom,
Lelkemet edes Atiam tarch meg testemmel egiemben.*

Halála után a párnát koporsójába helyezték: „Ezt a rosa parnat succesu temporis az feleségem koporsojaba temettem 1616 Maji. 18 die Lizkan” (RMKT. 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962: 54). Szikszai Judit 1612-ben keszkenőt is hímtett verssorokkal. Két ilyen verset közlünk:

*Az ki ez keskenöt varta, Istent segítségül várta.
Jehova vilagossagom, s Eletem minden joszagom.
Senki tehat nem art nekem Menjben kész az en szent szekem.
Ezt ad meg nekem Istenem Az ki varrotta en velem.*

Kinchben nem volt nem lehetis dragab kinch

Mint az kinek szive haboruban ninch. (RMKT. 2. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962: 53).

A mozgatható személyi díszítések (ruházat és díszei, a testen és a ruhán viselt ékszerek, az arc- és a testfestés, a hajviselet, a test- és arcszőrzet kezelése, a fogak és körmök lakkozása) mellett közismertek a nem mozgatható (nem változtatható) személyi díszítések, a testtorzítások (ajkak, orr, fül átfúrása, kitágítása, fogak kiütése, a lábfej elnyomórítása, a nemiszerv megemlézése). Ez utóbbiak egyike a tetoválás, amely a természetes testet „kulturális testté” alakítja át (Bodrogi T. 1987: 110–112).

Írás és emlékezet. Az írott szövegek nagy része emlékezetkönnyítő feljegyzés. Mind a megőrkítés, mind az írott szöveg megőrzése, felhasználása társadalmi habitusokhoz kötődik. A dokumentumok létrejöttét a megőrkítés, az emlékezet áthagyományozásának szándéka motiválja. Fennmaradásuk, akárcsak eltűnésük, rejtőzködésük és népszerűsítésük adott konjunktúrákhoz kötődik. Bizonyos körülmények között a múltat feltáró szövegek népszerűségnek örvendenek. A feljegyzéseket olykor váratlan, akaratlan vagy szándékos események semmisítik meg, vagy ellenkezőleg, teszik hozzáférhetővé (M. Bloch 1996: 55–59). A lávaömlések, a tűzvészek, az árvizek könyvtárak, levéltárak állományát tüntették el. Személyes vagy kollektív döntések sokszor tizedelték meg az emlékezet tárgyait (temetők felszámolása, feliratozott épületek lebontása, családi irattárak, könyvtárak feldúlása).

Az emlékvesszes füzet a megszakadó együttlétnek, a találkozásnak állít emléket. A vegyes tartalmú, személyes feljegyzéseket, összegyűjtött szövegeket (aforizmák, népdalok, versek, slágerek, verses levelek) tartalmazó füzetek az egyéni emlékezet tárházát képezik. Olyan szempontból is figyelmet érdemelnek, hogy tulajdonosuk mit tart megőrzésre, emlékezetre méltónak. A feljegyzések egyik részét a hasznos ismeretek képezik. A nők leggyakrabban ételek készítésének, betegségek gyógyításának módjait, a búcsúkon hallott imádságokat örökítették meg. Erre világít rá egy csángó asszony vallomása: „De itthon az egészet nem bírom elimádkozni, csak a rózsafűzért mondom. [...] De ha nem mondom, felejttem el. S írást ha tudnék, csak beléneznék...” (Idézi Tánczos V. 1995: 231).

Az íráások egy másik csoportja az írás természete folytán, megőrkített volta révén válik az emlékezés serkentőjévé.

Következtetések

1. Az írás komplex kommunikáció. Az általa hordozott szemantikai jelentésen túl másodlagos jelentéseket is magára ölthet. A másodlagos jelentések a szöveg beleértési tartományai, s a szöveg sajátos használatát írják elő.

2. Az írás funkciói a szöveg szemantikai jelentéséből, formai sajátosságaiból, a társadalmi mentalitásból, a szövegszerkesztés és -használat formáiból erednek.